

Fóti Péter: Emberi jogok, politikai demokrácia, egyenlő esélyek és az iskola

szeptember 26, 2013

Most amikor a politikai jobboldal a magyar parlamentben a másik két parlamenti part távollétében megalkotta Magyarország új alkotmányát, arra gondoltam, hogy megírom, hogy mi hiányzik nekem, mind az eddigi, mind a korábbi magyar alkotmányból, elsősorban az iskola és a demokrácia kapcsolatának vonatkozásában.

Nem kezdem a nagyon távoli múltban (nem mintha nem lenne érdekes a civilizációk, az állam, a demokrácia története), hanem csupán az angol Magna Chartánál 1215-ben.

A Magna Charta kimondta, hogy a király nem szedhet adót az angol nemesség beleegyezése nélkül. Ebből a kiindulópontból hosszú fejlődés vezetett az elidegeníthetetlen emberi jogokig. Az angol fejlődés különben is számos ponton különbözött az európai fejlődéstől, nemkülönben attól is, ahogy a társadalmi berendezkedés a korábbi amerikai gyarmatokból alakult USA-ban zajlott.

Az amerikai fejlődés fontos sajátossága volt, hogy az emberi jogok érvényesülésén túl itt legalábbis kezdetben gondoltak az osztársadalomnál jóval kisebb egységekre is. Thomas Jefferson eszméje volt, hogy az önkényuralom és a korrupció elleni következetes fellépés megköveteli azt, hogy a politikai hatalom nem csupán horizontálisan (vízszintesen), hanem vertikálisan, (függőlegesen) is meg legyen osztva. Ezt az elvet nem csupán az indokolta, hogy az ország óriási volt, és a kommunikáció nehézkes, hanem annak belátása is, hogy az emberi fejlődésre pozitív hatással van az, ha az ember önmaga ura lehet. Mindez nem vezetett anarchiához, mert a közösségek

teljes önállósága csupán saját életükre terjedt ki, és természetes volt, hogy a nagyobb közösségek a közösség minden tagjára vonatkozóan szintén önállóan döntenek, az egyes kisebb közösségek tanácskozásain delegáltjaik útján.

A hatalom függőleges megosztásának fontossága még világosabbá válik, ha megvizsgáljuk Jefferson nézeteit az iskolarendszerről, és arról, hogy hogyan is választhatók ki a társadalom vezetői, akik nem lesznek korruptak és hatalomimádók.

A társadalom akkor működik jól, ha vezetői a valóban tehetségesekből kerülnek ki, nem a hatalmasokból és gazdagokból utódai közül. Ennek természetes biztosítéka az, hogy a különböző pozíciókat választás útján lehet betölteni. De mindez nem elég. Ahhoz, hogy az emberek ne demagóg ígéretőket tegyenek meg vezéreiknek arra van szükség, hogy mindenki rendelkezessen a demokratikus társadalmi életben szükséges képességekkel. Ehhez, gondolta Jefferson szükség van arra, hogy a szegények hozzáférhessenek az elemi iskolai tanulmányokhoz. Ez nem azonos azonban a tankötelezettséggel, a mindenkire kötelező ingyenes iskolával. Véleményem szerint az ingyenes iskolát csak a szegények számára kellene lehetővé tenni, míg természetesen a módosoknak fizetniük kellene érte.

Az iskolázás lényeges eleme kell legyen – gondolta Jefferson – hogy a gyerekek megismerkedjenek azzal, hogy hogyan működött más időkben és helyeken a kormányzás, és hogy felkészüljenek arra, hogy részt vegyenek a társadalom önkormányzatában különböző szinteken, hogy mérlegelni tudják mások nézeteit, hogy érvelni tudjanak saját elképzeléseik mellett.

Jefferson azt gondolta, hogy az elemi iskolák után a szegények tehetséges gyerekeinek ingyenes egyetemi tanulmányokra is legyen lehetőségük. A módosoknak is természetesen lehetőségük lenne tanulni a megfelelő tandíj fizetése mellett. A tandíj önmagában nem elvetendő, ha mindezt egy jó ösztöndíjrendszer egészíti ki azok számára, akik tehetségesek, de nincs elég

pénzüik tanulmányaik finanszírozására.

Jefferson gondolt arra is, hogy ne legyen lehetőség minden határon túl a felhalmozott vagyont tovább örökíteni a következő generációnak. Mindezek biztosították volna azt, hogy a társadalom vezetői, ne halmozzanak fel túlzott hatalmat a kezükben, és ne legyenek korrumpálhatók.

Jefferson számára a hatalom függőleges megosztása azt jelenti, hogy a demokráciába beletartoznak a közvetlen emberi közösségek, a családok, az iskolák, a munkahelyek ugyanúgy mint , ezek felett a falusi, városi önkormányzatok, az államok, és végül a föderális állam is. A hatalom vertikális megosztását szubszidiaritás elvnek is nevezték. A méltán híres francia politikai gondolkodó Alexis de Toqueville működésében látta ez a nagyszerű kísérletet, és azt kívánta, bárcsak átragadna a példa Európára is. A kis „köztársaságok” természetesen pusztán saját ügyeikben lennének teljesen önállóak, míg a nagyobb egységek kormányzásában részben közvetlenül, részben képviselőik útján vennének részt. Egy iskola esetében mindez azt jelentette, hogy az egyes osztályokban közös tanár-diák önkormányzatok működnek, amelyek az osztály azon ügyeit intézik, amelyek nem érintik más osztályok életét, és az iskolai élet egészét egy ritkábban üléselő közvetlen iskolagyűlés, és az operatív ügyeket egy választott képviselőkből álló tanács végezhetné. Az iskola tanárainak különös szerepe csupán az iskolai tananyag kiválasztásában lenne, de nem abban, hogy hogyan is folyjon az iskolában az élet. A tananyag kiválasztásába pedig nem egy tanügyi bürokrácia lebegett Jefferson szeme előtt, amely részletesen szabályozza az iskolai élet minden pillanatát, hanem a tanár, aki ismeri a gyerekeket, és a tananyagot nem elvont ideálokhoz, hanem a gyerekek szükségleteihez igazítja. Természetes volt ebben az időben az is, hogy a gyerekek életkora nem meghatározója fejlődésüknek, és hogy a különböző korú gyerekek együttes tanítása lehetőséget ad arra, hogy a gyerekek egymást tanítsák, egymás hibáit korrigálják. Egy

ilyen iskolában a demokráciára nevelés mindkét fő oszlopa meg lenne: egyrészt az ismeretek, másrészt a gyakorlat az iskolai önkormányzatban is.

Sajnos Alexis de Toqueville-nek reményében csalatkoznia kellett. Az amerikai fejlődés az iparosodással, a városok gyors növekedésével párhuzamosan visszatáncolt erről az útról, és csak kevesen maradtak, azok, akik, mind a mai napig a következetesen föderalisztikus, berendezkedésben látják egy jobb jövő lehetőségét.

Időközben kialakult a kontinensen és Angliában is egy új társadalmi berendezkedés, amelyben a föderalizmus, a hatalom vertikális megosztása (szubszidiaritás) nem játszott az amerikai modellhez hasonló szerepet. Itt szó sem volt már arról, hogy a demokrácia, a hatalommegosztás kiterjedjen a városi, falusi önkormányzatokon túl a munkahelyekre, az iskolákra, a családra. Az új politikai rendszerben a varázsszó a parlamenti demokrácia lett, az időről időre megtartott választásokkal, a pártrendszerrel, és a demokrácia kizárásával a munkahelyeken, az iskolában, a családban. A parlamentáris demokráciát nem zavarja, ha a családban az apa egyeduralkodó, és a nőknek és a gyerekeknek nincsenek jogaik, mint ahogy az sem, ha a tanár és az iskolai bürokrácia a gyerekeket tudással töltögetni való palackoknak látja, nem beszélve a munkahelyekről, amik magántulajdon szentségéből következően a tulajdonos önkénye szerint vannak berendezve. Az angol fejlődésnek az a vonulata sokban kapcsolódott az amerikai fejlődés itt részletesen nem ábrázolt vonulatához, amelyet Madison nevéhez köthetünk. Madison azt a félelmet fogalmazta meg elméletileg, amely arról szólt, hogy a tulajdon védelme azt is megköveteli, hogy a tömegeket lehetőség szerint távol kell tartani a politikától. A tömegek számára a részvétel legyen ugyan megengedett, de ezt ne egészítse ki a horizontális hatalommegosztáson túl a hatalom vertikális megosztása, azaz pl. az iskolai életben ne legyenek demokratikus tanácskozások.

A parlamentarizmusnak ez a felvizezett változata terjed azután tovább a kontinensen, helyettesítve a korábbi tekintélyelvű rendszereket, leváltva azok nyílt tekintélyelvű rendszerét egy burkoltan tekintélyelvű rendszerrel. Olyan rendszerrel, amelyben a részvétel erősen korlátozott, ahol sem az ismeretek egy lehetséges jobb rendszerről nem hozzáférhetők, sem a mindennapokban nem lehet az önkormányzatot gyakorolni.

Mind a porosz iskolában, mind az angol és később a XIX. század második felében elbürokratizálódó amerikai iskolarendszerben kiszorul a gyerekek részvételének lehetősége az iskolai életből. Az iskolai életet nem helyben, hanem központilag szabályozzák, és ehhez új ideológiákat alkotnak. Ilyen ideológiai panelek hitetik el azt, hogy a gyerekek évfolyamok szerinti bontásban taníthatók, hogy az iskolai fegyelmezés a gyerekek érdekét szolgálja, hogy a tanárok minden vonatkozásban felsőbbrendűek a gyerekeknél, hogy mindenben többet tudnak azoknál, hogy a tananyag mechanikus ismételtetése tudáshoz vezet. A szociológia XX. századi térnyerésével ezekhez az ideológiai elemekhez újabbak csatlakoznak, amelyek azt mondják, hogy lehetséges mérni a gyerekek tudását mesterséges szituációkban elvégzett teszttekkel.

Mielőtt kitérnék még az iskola esetére, szeretnék egy-két szót szólni arról, hogy mi a szerepe a mai alkotmányozásban a jogász társadalomnak, pontosabban szólva a jogász társadalom egy részének, akik a legalizmus ideológiáját vallják. Ez az ideológia a világi változata a reformáció kora előtti egyházi ideológiának, amely ellenőrizni és meg határozni akarta az egész társadalom életét. A legalizmus azon igyekszik, hogy a politikai jogokat (önmagát személyes közösségekben képviselni, és megválasztani a nagyobb közösségek képviselőit + egyéni jogok a véleménynyilvánításra stb.) olyan jogokká változtassák, amelyek bizonyos jogi folyamatokhoz kötődnek. Ilyen például az iskolában az, hogy a diákönkormányzatnak joga van megvétózni a házirendet. A jogászok nem szűnnek meg az

ilyen procedurális jogokat dicsérni, amelyek azonban a politikai jogokhoz képest valójában nevetségesek, mert kizárják az együtt élők tanácskozásait, ahol a befejező szavazásokban érvényesülhetne a tagok egyenlősége. A legalizmust támogató jogászok önmagukat védik, és elfelejtik, hogy egy jó társadalom összetartó ereje a szociális érzékenységben, az önmérsékletben, az erkölcsben, a szegényeken való segítségben (jótékonyág) van.

Visszakanyarodva az iskolára: Nem véletlen, hogy éppen az USA-ban volt a legerősebb az ellenkezés a legalizmus ellen, és itt indult el az iskolamozgalom, amely visszanyúlt a demokrácia jeffersoni modelljéhez. A demokratikus iskolák mozgalmának alapítója egy Homer Lane (1875-1925) volt, aki először az USA-ban, majd 1913 és 1918 között Angliában alakított gyerekköztársaságokat, mintának véve az amerikai alkotmányt egy kis közösségben. A gyerekköztársaság lakói bűnöző gyerekek voltak, akiknek döntő többségét az iskolai önkormányzatban való élet visszatérítette a normális életbe. Homer Lane legismertebb angol követője a Magyarországon jobban ismert A.S. Neill, akinek 1921-ben alapított Summerhill iskolája mind a mai napig működik az angliai Leiston városban. Nem véletlen az sem, hogy Summerhill az 1960-as években világhírűvé vált, amikor több millióan próbálták meg a visszatérést az USA-ban a jeffersoni decentralizált demokráciához. Magyarország ezt az időszakot a kommunista diktatúra alatt csak kívülről figyelte, és magyar iskola megmaradt a porosz vonalon, mind 1990 előtt, mind utána.

Hogy mikor kezdik látni újra nagyobb számban a modern alkotmányozás és politikai rendszer általam vázolt torzulását azt nem lehet megjósolni. Amit tenni lehet addig az annyi, hogy történelmi példákra és működő iskolákra felhívjuk a többiek figyelmét, hogy Jefferson, Homer Lane, A.S. Neill, Daniel Greenberg (Sudbury Valley Schools USA) eszmerendszere ne felejtődjön le. Az európai demokratikus iskolák mozgalmának az EUDEC-nek, (European Democratic Education Communitynek) a

magyar tagozata megalakulása csak azért késik, mert a bíróság hónapok óta képtelen elbírálni, hogy vajon a beadott papírok megfelelnek-e az összes csavaros jogszabálynak.

Természetesen nem csupán a demokratikus iskolarendszer tapasztalataiból lehet tanulni, hiszen számos tanár fejében merül fel az ötlet, hogy az iskola nem csupán felkészítés egy jövőendő életre, hanem az is, hogy a demokrácia nem az önkormányzatokban és nem a 18. életévben kezdődik. Ezek a tanárok azonban nehéz helyzetben vannak, mert a demokrácia centralizált modellje, amely kihagyja a demokrácia lényeges elemét a hatalom vertikális megosztását nagyon elterjedt és erős. Ezt a demokrácia modellt támogatja a mai politikai elit szinte kivétel nélkül. A mai iskola így tömegesen bocsátja ki magából azokat a fiatalokat, akiknek nincsenek ismereteik a demokratikus önkormányzásról és soha nem is élték meg ennek az életformának azt a következményét, ami magabiztossá, önállóvá tehetné az iskolai diákokat is. E helyett az iskolából tompa erőtlen önállótlan fiatalok kerülnek ki, akiket könnyű azután megbolondítani.

A szociológusok pedig csodálkoznak, hogy a társadalmi különbségeket ez az iskolarendszer újratermeli. A csodálkozáson túl persze nem sok megoldást tudnak adni, csak annyit, hogy erőltetik azokat a módszereket, amelyek eddig sem hoztak lényeges javulást az iskolák életében. Nem több tananyagra, több segítőre, több pénzre lenne feltétlenül szükség, hanem a gyereki fejlődés jobb ismeretére, és a demokrácia decentralizált modelljének fokozatos bevezetésére, a centralizált demokráciát jellemző korrupció, túlzott hatalomközpontosítás leépítésére.

Mindezt csak a jogászok új, jobb generációja támogathatná, akik ismerik a vertikális hatalommegosztás elvét, akik tudják, hogy jó környezetben minden ember képes konstruktívan részt venni a társadalmi önkormányzatokban, hogy a jognak nem átláthatatlan ködös paragrafuserdőnek kellene lennie, hanem értelmesen, érthetően megfogalmazott rugalmas

szabályrendszernek.

Végül, de nem utolsó sorban a tanárok felfogásának is nagy fordulatot kellene vennie: A gyerekek részvételét az iskola élet kialakításában el kellene fogadniuk, tudniuk kellene, hogy a tanítás nem a központi tanügyi bürokrácia szolgálata, hanem a gyereki érdeklődés és az általuk kiválasztott tananyag összekapcsolása, hogy a tanításnak nem hajszának és mechanikus ismételtetésnek kellene lennie. Csak reménykedhetünk, hogy egyszer újra átgondolásra kerül, amit Paul Goodman fejezett ki: „A Jefferson-i demokrácia elve az, hogy a népet (a gyerekeket) úgy kell nevelni, hogy biztosítjuk számukra, hogy legyen alkalmuk közreműködni kezdeményezésekben és ügyekben, hogy megsokszorozzuk azt, amiben felelősök lehetnek, hogy biztatjuk őket arra, hogy legyen különvéleményük. Ennek az a nagyszerű erkölcsi következménye van, hogy nagyszerűek lehetnek a maguk módján, anélkül, hogy különlegesnek, különbnek éreznék magukat, hogy vezetni fognak tudni anélkül, hogy karrierre vágynának, hogy követni fognak tudni másokat, kisebbségi érzések nélkül. Intézményeinknek ez kellett volna, hogy legyen a feladata évtizedeken keresztül, változó technikai és társadalmi körülmények között. E helyett, mintha valami összeesküvés történné, intézményeink úgy működnek, hogy képtelenné teszik a népet, hogy misztifikációt és szolgai szellemet terjesztenek.”

2011. Guntramsdorf, Ausztria

Ajánlott cikkek:

- Fóti Péter: Miért nem tehetnek fel kérdéseket a gyerekek az iskolában?
- Demokratikus iskolák
- Gerald Hüther: Úton egy más iskolakultúra felé